

Endülüs Valiler Dönemi'nde Berberî İsyanları

The Berber Revolt in the Period of Andalusian Governors

Yaşar Emrah KOŞDAŞ

Arş. Gör., R. T. Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Research Assistant, R. T. Erdogan University, Faculty of Theology, Department of
Islamic History
Rize / Turkey

yasaremrah.kosdas@erdogan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3964-2583

İhsan ARSLAN

Prof. Dr., R. T. Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Professor, R. T. Erdogan University, Faculty of Theology, Department of
Islamic History
Rize / Turkey

ihsan.arslan@erdogan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4790-0711

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mayıs / May 2021

Atıf / Citation: Koşdaş, Yaşar Emrah; Arslan, İhsan. "Endülüs Valiler Dönemi'nde Berberî İsyanları/ The Berber Revolt in the Period of Andalusian Governors". *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 10/20 (Temmuz/July 2021/2): 187-219

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyatFakültesi /Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz¹

Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam Tarihi içinde birçok isyan faaliyeti meydana gelmiştir. Dinî, iktisadî, siyasî ve içtimâî çerçevede gerçekleşen bu isyanlar, gerçekleştiği bölgede var olan devleti ve toplumu derinden etkilemiştir. Bu makalede incelenen isyan hareketleri ise, 94/715 – 138/756 yılları arasında Endülüs'te gerçekleşmiş olan Berberî isyan hareketleridir. Valiler dönemi olarak da isimlendirilen bu dönem içerisinde gerçekleşen isyanlarından ilki Mûnise isyanı olmuştur. Emevîlerin Mağrib Berberilerine uygulamış oldukları sert politikalarından dolayı ortaya çıkan bu hareket, kuzey bölgelerinde Müslüman hâkimiyetinin zayıflamasına sebep olmuştur. Bu bölgelerinde hâkimiyet elde etme çabası içinde olan Hıristiyanlar, Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma idealini ifade eden Reconquista'nın temelini bu dönemde atmaya başlamıştır. Valiler döneminde gerçekleşen diğer isyan hareketi ise Büyük Berberî İsyanı olmuştur. Bu hareket başta oryantalistler olmak üzere, birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmada ise, ana kaynaklardan hareketle adı geçen isyan hareketi incelenerek, ilgili görüş ve yorumlar bu kaynaklar çerçevesinde tetkik edilmeye çalışılmıştır. Endülüs'te taht kavgaları, iç savaşlar, kıtlık, toprak kayıpları ve askerî faaliyetlerin durması gibi olaylarla sebep olan Büyük Berberî İsyanı, ilgili dönem içerisinde Endülüs'teki Müslüman hâkimiyetinin kökten sarsılmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Endülüs, Berberîler, Valiler Dönemi, İsyanlar.

Abstract

Many rebellious movements took place in the history of Islam starting from the time of the Prophet. In general, these revolts, which took place in a religious, economic, political and social framework, deeply affected the state and society that existed in the region where they took place. The rebellious movements examined in this article are the Berber rebellious movements that took place in Andalusia between 94/715 and 138/756. During this period, also known as the period of governors, two Berber revolts took place. The first of these, the rebellious movement carried out by Munisa, the Berber commander, in the north, emerged due to the harsh policies that the Umayyads applied to the Maghrib Berbers. The main result of this revolt was the weakening of Muslim rule in the northern regions after the revolt. Christians, who were trying to gain dominance in the northern regions,

¹ Bu makale "Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde Berberîler." isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

started to lay the foundation of the Reconquista, which expresses the ideal of taking Andalusia back from the Muslims. The other rebellious movement that took place during the period of governors was the Great Berber Revolt. This rebellion movement has been studied by many researchers, especially orientalists. In this study, on the other hand, this rebellion movement was put forward based on the main sources, and the relevant opinions and comments were tried to be examined within the framework of these sources. This rebellious movement, which resulted in events such as throne fights, civil wars, famine, land losses and cessation of military activities in Andalusia, caused the Muslim domination in Andalusia to be shaken radically during the relevant period.

Keywords: *Islamic History, Andalusia, Berbers, Period of Governors, Revolts.*

Extended Summary

Since the time of the Prophet Muhammad, many rebellion activities have occurred in the history of Islam. These revolts, which took place in a religious, economic, political and social context, deeply affected the state and society in the region where they took place. The rebellion movements examined in this article are the Berber rebellion movements that took place in Andalusia between the years 94/715 - 138/756, which is also referred to as the period of governors.

Umayyad caliph Walid b. The lands of Andalusia, which were conquered in 92/711 during the reign of Abdülmelik (705/715), have an important place in the history of Islam with its history, culture and civilization. In this conquest, which took place under the command of Tariq, the effort of the Berbers in terms of military power was quite large. The Muslim army, which started in 92/711 and continued until 94-715 and conquered a large part of the Iberian Peninsula, consists mainly of Berbers. During the period of governors after the conquest, they maintained their superiority over the Arabs in terms of population and military power. However, the political stability in this period was not the same as in the conquest period. The Islamic dominance in the region was deeply shaken by rebellions, civil wars, famine, loss of land and subsequent migration movements. In this article, it will be tried to examine to what extent the Berbers, who are superior in terms of population and military power, influenced the events mentioned above in the historical process.

The most important of the rebellions that took place during this period were the Berber rebellions. When we look at the historical sources, it is seen that the first of the Berber revolts that took place in this period was the Munisa Revolt. The only information in our sources regarding this rebellion is found in Ibn Izari's *Beyânü'l-Muğrib* and Makkarî's *Nefhu't-Tîb*, being the same in both sources. In this direction, information about the Munisa Revolt has been obtained from the studies written in the west about this revolt. This movement, which is the subject of much debate among researchers regarding the historical identity of the revolt and the nature of the revolt, has been tried to be explained within the framework of the obtained data and studies. In this direction, it has been seen that the Munisa Revolt emerged due to the harsh policies of the Umayyads to the Maghrib Berbers. After the revolt, the Muslim domination in the north of Andalusia weakened, and the Christians, who were trying to gain dominance in the region, started to lay the foundation of the Reconquista, which expresses the ideal of taking Andalusia back from the Muslims.

Another rebellion that took place during the governors' period was the Great Berber Revolt. This rebellion movement, which has a larger structure compared to the Munisa Revolt in terms of its causes and consequences, has found an important place in the sources of Islamic History. At the same time, important studies were written on this rebellion both in the east and in the west. In these studies, which include the Andalusian Berbers or the history of Andalusia in general, some inferences were made about the causes of the Great Berber Revolt. In this article, these inferences put forward by researchers, especially Reinhart Dozy, were examined within the framework of historical sources, and related views and comments were tried to be examined. In this direction, it has been seen that the claims of the researchers about the causes of the Great Berber Revolt, that the Andalusian Berbers rebelled because they were forced to live under persecution and oppression by the Arabs, are quite problematic within the framework of the sources. Contrary to these views put forward by the researchers, according to the results obtained by reading the historical sources in a comparative way, the Great Berber Revolt was a continuation of the Maghrib Berber Revolt that took place in 122-739, and the affiliation of the Andalusian Berbers with their relatives living in the Maghrib. It was concluded that they rebelled as a necessity. As alleged, there is no presumption that the Andalusian Berbers lived under oppression and oppression.

The Great Berber Revolt shook Andalusia to a great extent in terms of

political, military, religious and social aspects. The massacres perpetrated by the Berbers against the Arabs during the rebellion and the military activities of the Arabs to suppress the rebellion caused the Muslim population to decrease considerably. The Andalusian administration's reinforcement of external military power to suppress the rebellion also led to internal turmoil after the rebellion. These soldiers, who were accepted to Andalusia, revolted against the government for various reasons immediately after the rebellion and brought their own leader to the office of governor.

This civil war, which caused the decrease in the Muslim population and the loss of stability and order in Andalusia, also showed itself economically. The people, struggling with internal turmoil, could not find the opportunity to deal with agricultural activities. This situation led to a famine disaster that would last for a long time in the region.

The decrease in population in the northern regions, which were the center of the Berber Revolts, made it easier for Paleyo, the leader of the Christians operating in this region, to fulfill his purpose. The lands in the northern regions that were vacated after the rebellion were captured by Paleyo. The foundation of the Reconquista, which expressed the ideal of reclaiming Andalusia from the Muslims by the Christians, was laid in this period. The Muslims could not recapture these lost lands.

Giriş

Endülüs Berberîlerine yönelik hem doğu hem de batı literatüründe önemli çalışmalar bulunmaktadır.² Genel Endülüs tarihi veya Berberî tarihini konu edinen bu çalışmalarda, valiler dönemine yönelik detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Gerçekleştirilen bu çalışmada, ilk dönem kaynakları ve daha sonra yapılan çalışmalar sistemli bir şekilde okunarak, valiler dönemi içerisinde var olan Berberî isyanları ele alınmaya çalışılmıştır.

İber Yarımadası'nın Müslümanlar tarafından 92/711 yılında

² Abdülmünim Hamdî, *Sevretü'l-berber fi'l-Endelüs fi'l-asri'l-imâratî'l-Emevî*, (Kahire: Müessesetü'l-Şebâbî'l-Kâhire, 1993); Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, (Dâru'l-Beydâ: Şirketu'n-Neşr ve't-Tevezî, 2001); Huseyin Mûnis, *Sevratü'l-berber fi İfrîkiyye ve'l-Endelüs (102-136/721-753)*, (Mısır: Matbaatu Cemiâti Fuadi'l-Evvel (Kahire Üniversitesi Yayınları), 1948); Fetîha Terîkî, "Cevânibü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyye li'l-Berber fi'l-Endelüs", (Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Vehrân Üniversitesi, 2010); Colin Smith, *Christians and Moors in Spain*, (Warminster: Aris & Phillips Ltd, 1993); Jan Read, *The Moors in Spain and Portugal*, (London : Faber and Faber, 1974).

fethedilmesinden, 138/756 yılında 1. Abdurrahman'ın Endülüs Emevî Devleti'ni kuruncaya kadar geçen döneme, Valiler Dönemi denilmektedir. Bu dönem içerisinde Endülüs toprakları, Şam Emevî Devleti tarafından atanan valilerle yönetilmiştir. İlgili dönemde ilki 113/731 ikincisi ise 123/740 yılında gerçekleşen iki Berberî isyanı bulunmaktadır. Bu isyanlardan ilki İber Yarımadası'nın kuzeyinde gerçekleşen Mûnise isyanıdır. Özellikle Batı literatüründe kaleme alınan eserlerde kendisine yer bulan bu isyanla ilgili önemli ihtilaflar bulunmaktadır. İsyanı gerçekleştiren Mûnise'nin tarihî kimliği, faaliyetlerinin ve akıbetinin ne olduğu gibi hususlar, bu tartışmaların başında gelmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere İslam tarihi kaynaklarında çok az bir bilgi dışında hakkında detaylı malumat bulunmayan bu hareket, batı literatüründe kaleme alınan eserlerle izah edilmeye çalışılmıştır.

Büyük Berberî İsyanı olarak ifade edebileceğimiz hareket ise, hem İslam tarihi kaynaklarında hem de batılı araştırmacıların çalışmalarında kendisine önemli bir şekilde yer bulmuştur. Bu makalede, adı geçen çalışmalar detaylı bir şekilde incelenerek, elde edilen sonuçlar ilk dönem kaynaklarıyla mukayeseli bir şekilde okunup tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda ifade edilen konuları izah etmeye yönelik kaleme alınan bu çalışmada, öncelikli olarak isyan hareketleri müstakil başlıklar altında sebep ve sonuçlarıyla ifade edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da isyanların doğurduğu sonuçlar çeşitli açılardan değerlendirilerek bir neticeye ulaşmak amaçlanmıştır.

1. Endülüs Berberî İsyanları

Berberîler, Kuzey Afrika ve Endülüs'ün fethinde önemli rol oynamıştır. Yeni girmiş oldukları dinin bir gereği olarak askerî faaliyetlere katılan Berberîler, bu mücadelede birçok mensubunu da kaybetmiştir. Ancak onların göstermiş olduğu bu fedâkarâne tavır, özellikle Kuzey Afrika'da gerektiği gibi karşılık bulmamıştır. Araplar, mevali politikası ve asabiyet zihniyetinin etkisiyle, Berberîlere karşı sert bir tutum takınarak onları ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutmuştur. Berberîlere yönelik uygulanan bu politika, çok geçmeden önce Kuzey Afrika'da daha sonra bu bölgenin siyasî devamı olan Endülüs'te isyanların çıkmasına yol açmıştır.

1.1. Mûnise İsyanı

Endülüs'te gerçekleşmiş olan ilk Berberî isyanını olarak ifade edebileceğimiz Mûnise isyanı 113/731 yılında İber Yarımadası'nın kuzeyinde gerçekleşmiştir. Bu isyana dair kaynaklarımızda geçen tek bilgi, İbn İzârî'nin

Beyânü'l-Muğrib'i ve Makkarî'nin *Nefhu't-Tîb* isimli eserlerinde bulunmaktadır. İki kitapta da aynı şekilde geçen rivayete göre, 113/729 yılında valilik görevine gelen Heysem b. Ubeyd el-Kilâbî'nin Munûse adında biriyle savaştığı ifade edilmiştir.³ Bu bilgi dışında Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales'in de isabetle söylediği üzere,⁴ İslâm tarihi kaynakları bu isyan hareketini açıklamada suskun kalmıştır. Bu doğrultuda, Mûnise İsyanı ile ilgili bilgiler, konuya yönelik geniş bilgiler ihtiva eden batı kaynaklarından edinilmektedir.

2. Mûnise'nin Tarihî Kimliği

Kaynaklara bakıldığı zaman, Mûnise'nin ismi ve tarihî kimliği hususunda birbirinden farklı bilgilerin var olduğu görülmektedir. Onun ismi, İslâm tarihî kaynaklarında Mûnise, Munûse ve Megnûşe,⁵ batılı kaynaklarda ise Munuza, Manusa ve Mendûse⁶ olarak geçmektedir. Bu başlık altında Hüseyin Mûnis'in ifade ettiği Mûnise ismi tercih edilerek, bu isim üzerinden ilerlemeye çalışılacaktır.

Mûnise üzerinde oluşan diğer bir ihtilaf, onun gerçek bir kişi mi yoksa efsanevi bir karakter mi olduğuna yöneliktir.⁷ Codero başta olmak üzere bazı araştırmacılar, onun efsanevi bir karakter olduğunu, Mûnise isminin bir şehir ismi olan Manresa ile karıştırıldığını, bu şehrin isminin tahrif edilerek Mûnise halini aldığını söylemiştir. Onun gerçek bir şahsiyetten ziyade bir

³ Ebû Muhammed Ali b. Muhammed İbn İzârî el-Merrâkuşi, *Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâru'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Levi Provençal-G.S. Colin (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983), 2/28; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratib*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1988),1/235.

⁴ Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevratü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye ve İn'ikâsâtihâ ala'l-Endelüs", çev. Abdullah Ali Zeydan, *el-Endelüs Kurûn mine't-Tekallübât ve'l-Atâat*, ed. Abdullah b. Ali (Riyad: Mektebetü'l-Melik Abdülazîzi'l-Âmme, 1996), 1/444.

⁵ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/28; Makkarî, *Nefsi*, 1/235; Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs* (Cidde: Dâru's-Suudiyye, 1985), 105-106.

⁶ Reinhart Dozy, *el-Müslimün fi'l-Endelüs*, çev. Hasan Habeşî (Mısır: el-Heyetü'l-Misriyyeti'l-Âmme, 1994), 1: 39. (Bu eser Reinhart Dozy'nin "Histoire des Musulman d'Espagne isimli eserinin Arapça tercümesidir.) 2/15; F.Codero, "Munuza Beyânü el conde Eudon" Estudios Criticos De Histrão Arabigo –Espanol, 7, (Zaragoza, 1903), 140-169'dan akt. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevratü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye", 1/450; Reinaud. J. T., *Muslim Colonies in France Northern Italy And Switzerland*, (Lahor: Eng. tr. Haroon Khan Sherwani, 1964), 45'den akt. Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, çev. Kadir Kınar (İstanbul: Harf Yayınevi, 2017), 252-253.

⁷ F.Codero, "Munuza Beyânü el conde Eudon Estudios", 140-169'dan akt. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevratü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye", 1/444.

yer ismi olduğu sonucuna varmıştır. Codero'nun bu iddiası İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda da desteklenmiş, onun gerçek bir şahsiyet olmadığı, isminin Fransa'nın Lozan şehrinin kuzeyinde yer alan Mâsûn şehriyle karıştırılmış olabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca Mûnise ile ilgili geçen bilgilerin hepsinin kurmaca olduğu, ortada bulunan bilgi enkazından onun gerçek bir şahsiyet olduğuna yönelik bir yargı çıkartılamayacağı, bundan dolayı onun bir yer ismi olabileceği iddia edilmiştir.⁸

Mûnise'nin tarihî kimliğine yönelik yukarıda ifade edilen iddiaların dışında, onun gerçek bir şahsiyet olduğuna yönelik görüşler de bulunmaktadır. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, tarihî kaynaklarda onun gerçek bir şahsiyet olarak geçtiğini ifade etmiştir.⁹ Ayrıca İspanyol tarihi üzerine çalışan Hollandalı tarihçi Reinhart Dozy, Kondi ve Levi Provençal gibi araştırmacılar da Mûnise'nin gerçek bir şahsiyet olduğunu, Berberî soyundan geldiğini ve Benblûne şehrinde Müslümanlara karşı bir isyana kalkıştığı söylemiştir.¹⁰ Hüseyin Mûnis ise, bu konu ile ilgili olarak, tarihî seyir içerisinde meseleye bakıldığında, onun olayların yönünü etkileyen önemli bir Berberî komutan olduğunu, Müslüman ve Hıristiyanlar arasında kritik bir rol oynadığını ifade etmiştir.¹¹

Yukarıdaki hususlar çerçevesinde, Mûnise'nin tarihi kimliğine yönelik önemli ihtilafların var olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, onun gerçek bir şahsiyet olduğuna yönelik ortaya konulan görüşlerin daha makul olduğu söylenebilir. Zira Mûnise ile ilgili yukarıda ifade ettiğiniz İslâm tarihî kaynaklarında tek geçen rivayetin, batılı kaynaklardan ıktibasla onun gerçek bir şahsiyet olduğuna yönelik ortaya konulan görüşlerle uyumlu olması, bu hususu açık bir şekilde desteklemektedir. Bununla birlikte, Mûnise'yi efsanevî bir karakter olarak gören Müslüman araştırmacılar, bu görüşlerini onun hakkında İslâm tarihi kaynaklarında detaylı bilgi olmamasına bağlamıştır.¹² Ancak Endülüs tarihi, hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar açısından önemli bir yere sahiptir. Bu bölge tarihi, Müslümanların tarihi olduğu gibi, burada yaşayan Hıristiyan halkın da tarihidir. Bu minvalde, İslam tarihi kaynaklarında olmayan bir bilgi, Hıristiyanların tarihî kaynaklarında kendine yer bulmuş olabilir. Bu eserlerde bulunan tarihî

⁸ Bu iddialara yönelik detaylı bilgi için bk. Haccî, *Endülüs Târîhi*, 254.

⁹ Isador Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 80'den akt. Mûnis, *Fecr*, 58; F. Codera, "Munza Beyânu el conde Eudon Estudios", 140-169'dan akt. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales. "Sevratü'l-Berberî fî Şimâli İfrikîyye", 1/444.

¹⁰ Isador Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 80'den akt. Mûnis, *Fecr*, 58.

¹¹ Mûnis, *Fecr*, 250-251.

¹² Haccî, *Endülüs Târîhi*, 254.

bilgilerin de kendi aralarında büyük oranda örtüşmesi, batılıların eserlerinde bulunan bu bilgilerin iddia edilenin dışında düzmece bir yapıda olmadığını, belli bir çerçevede değerlendirme yapma imkânına sahip olduğunu göstermektedir.

Batılı kaynaklarda geçen Mûnise ile ilgili bir diğer tartışma konusu, 110/729 yılında Endülüs'te beş veya altı ay süreyle valilik yapan Osman b. Ebî Nisâ'nın, siyasî ve askerî hayatının Mûnise ile aynı olması, onun faaliyetlerinin aynısının Osman b. Ebî Nisâ tarafından da yapılmış olarak gösterilmesidir. Bu kaynaklara göre Osman b. Ebî Nisâ, Aquitaine Dükü Eudos ile ittifak kurmuş Berberî bir komutandır. Abdurrahman el-Ġâfikî göreve geldiği zaman, onu Araplara ihanet etmesi sebebiyle cezalandırılmıştır.¹³ Bazı kaynaklarda da Abdurrahman el-Ġâfikî valiliği döneminde, onu kuzey bölgelerine savaşmayı göndermiş, ancak o burada güzelliğiyle şöhret bulmuş Aquitaine Dükü Eudos'un kızı Lampaigne ile evlenerek cihattan yüz çevirmiştir. Daha sonra Abdurrahman el-Ġâfikî ona bir ordu göndermiş ve İbn Zeyyân adında biri onu ortadan kaldırmıştır.¹⁴

Aşağıda isyan faaliyetini ifade ederken de detaylı bir şekilde anlatacağımız üzere, Mûnise ile ilgili bilgi veren kaynaklara baktığımızda, yukarıda zikretmiş olduğumuz Osman b. Ebî Nisâ'nın hayatıyla aynı özelliklere sahip olduğu görülecektir. O da Osman b. Ebî Nisâ gibi, Dük Eudos ile anlaşma yapmış¹⁵, onun kızı Lampaigne ile evlenmiş,¹⁶ Abdurrahman el-Ġâfikî tarafından gönderilen İbn Zeyyân'ın önderliğindeki ordu tarafından öldürülmüştür.¹⁷ Ancak, İslâm tarihi kaynaklarına baktığımızda, Osman b. Ebî Nisâ'nın batılı kaynaklarda geçtiği gibi siyasî ve askerî bir hayatı olmadığı görülmektedir. İslam tarihi kaynaklarında onun, 110/729 yılında Endülüs'e vali olarak gönderildiği, beş-altı ay kadar valilik

¹³ The Islamic Review, (Londan: 1958), 17-18'den akt. S. Muhammed İmâmuddîn, *Endülüs Siyasi Târîhi*, çev. Yusuf Yazar (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990), 51.

¹⁴ Şekîb Arslan, *Târîhu Ġazâvâtî'l-Arab fî Fransa ve Sevîserâ ve İtalya ve Cezâir Bahri'l-Mutevassıt*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-İlmî, 1933), 88-89.

¹⁵ İsadur Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 79-80'dan akt. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales. "Sevratü'l-Berber fî Şimâli İfrikîyye", 1/445; Dozy, *Historia*, 5/160, Dom Viseette, *İbid*, V. 1/794, 2/129'dan akt. Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1969), 1/86.

¹⁶ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/87; Mûnis, *Fecr*, 53; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târîhi*, 56.

¹⁷ Mûnis, *Fecr*, 332-335.

yaptıktan sonra Kayrevan'a geri döndüğü söylenmiştir.¹⁸ Oldukça karışık bir yapıya sahip olan bu konu, araştırmacılar tarafından da izah edilmeye çalışılmıştır. Bu hususta Muhammed Abdullah İnân, Mûnise'nin Osman b. Ebî Nisâ olma ihtimalini ve batlıların Ebû Nisâ künyesini tahrif ederek Mûnise şekline getirmiş olmalarını sorgulayarak, onun Müslüman Berberî bir komutan olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca o, Osman b. Ebî Nisâ'nın kadim Arabî kabile kollarından biri olan Has'am kabilesine mensup olduğunu söyleyerek, Mûnise gibi Berberî bir soy bağı olmadığına dikkat çekmiştir. Son olarak Mûnise'ye yönelik İslam tarihi kaynaklarında geçen rivayetlerle, yine aynı kaynaklarda geçen Osman b. Ebî Nisâ ile ilgili rivayetleri mukayese ederek, bu iki şahsiyetin birbirlerine benzer bir hayatı olmadığı sonucuna varmıştır.¹⁹ Haccî ise Osman b. Ebî Nisâ olayının kökten uydurma olduğunu, batlıların tutarlılığa sahip olan düzmece bir gerçeklik oluşturmak için böyle bir yola başvurduklarını söylemiştir.²⁰

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Mûnise isimli Berberî komutan ile 110/729 yılında Endülüs'te beş-altı ay kadar valilik yapan Osman b. Ebî Nisâ'nın batlılar tarafından birbirine karıştırıldığı açık bir şekilde söylenebilir. Bu iki şahsın hayatına baktığımızda, mutlak olarak birebir benzerliklerinin olması, Osman b. Ebî Nisâ'nın Berberî soyuyla bir ilişkisinin olmaması ve Endülüs'te kısa bir süre kadar valilik yaptıktan sonra Mûnise İsyanının öncesinde Kayrevan'a dönmesi, kuzey bölgelerindeki askerî faaliyetler ile uzaktan yakından bir ilişkisinin olmaması, onun Berberî bir komutan olan Mûnise ile karıştırıldığını göstermektedir.

3. İsyanın Sebepleri

Mûnise, İber Yarımadası'na Târik b. Ziyâd'ın ordusuyla girmiş ve kuzey bölgeleri ele geçirildikten sonra, Musa b. Nusayr tarafından fetih kazanımlarını muhafaza etmek için Berberî askerlerle birlikte bu bölgeye yerleştirilmiştir.²¹ O, bu bölgede askerî faaliyetler içine girerek nüfuz alanını daha da genişletmiştir.²² Onun isyanının temel sebebi ise Arapların Kuzey

¹⁸ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/38; Makkarî, *Nefh*, 1/235; Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslâm fi'l-Havdî'l-Çarbî mine'l-Bahrî'l-Ebyâdî'l-Mütevassıt min Fethi'l-Mağrib ve Fethi'l-Endelüs İlä Âhari Asri'l-Vulât*, (Beyrut: Mensûrâti'l-Mektebi't-Ticârî, 1959), 125.

¹⁹ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/86-87.

²⁰ Haccî, *Endülüs Târîhi*, 255.

²¹ Mûnis, *Fecr*, 105-106; Muslim Colonies in France Northern Italy And Switzerland, (Lahor: Eng. tr. Haroon Khan Sherwani, 1964), 45'den akt. *Endülüs Târîhi*, Haccî, 252-253.

²² Estansilo Rendeueles Lanos, *Historia de la villa de Gijon desda los tiempos mas remotos hasta nuestros dias* (Gijon, 1867), 93'den akt. Mûnis, *Fecr*, 315; Cronica Albeldense, ed. M. Gomez Morino, "Las Primeras Cronicas de la Reconquesta", Boletin de la Real Academia de la Historia,

Afrika’da bulunan Berberî halka zulmetmesi olarak gösterilmiştir.²³ Bazı araştırmacılar da bu bilgiyi destekleyerek, Arapların Berberîlere zulmetmesi sebebiyle Mûnise’nin isyan faaliyetine giriştiği sonucuna varmıştır.²⁴ Bu bilgiler çerçevesinde Arapların, Kuzey Afrika Berberîlerine uygulamış olduğu tahkir politikasının, Mûnise İsyânını ortaya çıkardığı söylenebilir. Bununla birlikte Muhammed Abdullah İnân’ın Levi Provençal’dan nakletmiş olduğu bilgiye göre, Mûnise’nin kuzey bölgelerinde bağımsızlığını ilan etme gibi bir arzusu olduğu, bu arzusunu yerine getirme doğrultusunda zaman kazanmak için kuzey bölgelerinde hüküm süren Aquitaine Dükü Eudos ile bir anlaşma yaptığı ifade edilmiştir. Ancak daha sonra vali Abdurrahman tarafından bu anlaşmanın reddedildiği ve bunun akabinde Mûnise’nin isyan ettiği söylenmiştir.²⁵ Bu bilgi Mûnise’nin aynı zamanda bağımsızlığını elde etme arzusu içinde olduğunu da göstermektedir.

4. İsyân Hareketi

Kuzey bölgelerinde 725-730 yılları arasında Müslümanlar adına hüküm süren Mûnise, burada yapmış olduğu askerî faaliyetlerle nüfuz alanını daha da genişletmişti. Onun bu başarısı, bölgede hüküm süren Aquitaine Dükü Eudos’u da oldukça korkutmuş ve onu topraklarını kaybetmekle karşı karşıya bırakmıştı. Mûnise’nin yanı sıra, Fransız Kralı Charles Martel’in de Dük Eudos’un toprakları üzerinde emelleri vardı. Öyle ki Dük, kuzeyden Charles Martel’in güneyden de Müslümanların baskısı altındaydı. Bu durumdan bir çıkış yolu bulmak isteyen Eudos, Müslümanların bölgedeki temsilcisi Mûnise ile bir anlaşma yapmak istedi. Mûnise ise, Martel ile Dük Eudos arasında yaşanan çekişmeden faydalanmayı düşünerek Eudos’un bu teklifini kabul etti.²⁶ Onunla Dük arasında yapılan anlaşmanın, saldırmazlık anlaşması olduğu söylenebilir. Böylelikle o, kuzey bölgelerinde daha rahat hareket edebilecekti. Mûnise’nin

100 (1932), 601’den naklen Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, “Sevratü’l-Berber fi Şimâli İfrikiyye”, 1/445.

²³ Isador Pacensis, *Chronico Mozarabe*, 79’dan akt. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales. “Sevratü’l-Berber fi Şimâli İfrikiyye”, 1/445.

²⁴ Mûnis, *Fecr*, 317.

²⁵ Levi Provençal, *Historie de l’Espagne Musulmane*, (1944), 43’den akt. İnân, *Devletü’l-İslâm*, 1/88.

²⁶ Dozy, *Historia*, 5: 160, Dom Viseette, *İbid*, V. 1/794, 2/129’dan akt. İnân, *Devletü’l-İslâm*, 1/86; Isador Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 79-80’dan akt. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, “Sevratü’l-Berber fi Şimâli İfrikiyye”, 1/445.

daha sonra Eudos'un kızı Lampaign ile evlenmesiyle ikisi arasında yapılan ittifakı daha da güçlendirdi.²⁷ Ancak daha sonra işler istenildiği gibi gitmedi ve ikisi arasında yapılan bu anlaşma, dönemin valisi Abdurrahman el-Ğâfikî'nin anlaşmadan şüphe duyması sebebiyle feshedildi. Mûnise ise, vali Abdurrahman'ın bu tavrından sonra, bağımsızlığını elde etmek için kurduğu planları daha fazla gizlemeyerek isyan hareketine başladı. Abdurrahman da onun bu isyan hareketini bastırmak için İbn Zeyyân önderliğinde bir orduyu onun üzerine gönderdi. Mûnise ise kaçarak Pirene Dağları'nın geçit bölgelerinden biri olan Medinetü Bâb'a sığındı. O, bu bölgede korunmayı ve asker toplayarak güçlenmeyi planlıyordu. Ancak onun yapmış olduğu bu plan da amacına ulaşamadı. Kısa süre sonra İbn Zeyyân ordusuyla birlikte onu kuşatma altına alınca, Mûnise dağlık bölgelerin iç kesimlerine doğru kaçmaya başladı. İbn Zeyyân ise onun peşini bırakmadı ve nihayetinde uzun süren bir kovalamanın ardından yakalanarak öldürüldü. Böylece, 113/731 yılında onun isyan hareketi bastırılmış oldu.²⁸

İslâm dünyasına yapılan bazı çalışmalara baktığımızda, bu olayın daha farklı şekilde anlatıldığını görmekteyiz. Mûnise kuzey bölgelerinde Müslümanlar adına hüküm sürerken, yine bu bölgede yanına Hıristiyan halkı toplayarak isyan eden Paleyo ile önemli mücadeleler içerisine girmişti. Daha sonra Paleyo'nun sığınmış olduğu Sahra diye isimlendirilen kayalık bölgeyi muhasara altına aldı, ancak Abdurrahman el-Ğâfikî ile yaşamış olduğu bir anlaşmazlık sebebiyle muhasarayı kaldırarak, kendi isyan faaliyetini başlattı. Nihayetinde onun başlatmış olduğu bu isyan girişimi uzun sürmedi, kısa süre sonra Abdurrahman el-Ğâfikî'nin İbn Zeyyân önderliğinde göndermiş olduğu ordu tarafından ortadan kaldırıldı.²⁹ Böylelikle 113/731 yılında başlayan isyan hareketi, otoritenin istikrarlı duruşu sebebiyle aynı yıl içerisinde sona erdi.

5. İsyanın Sonuçları

Mûnise İsyanına dair elde etmiş olduğumuz tespitler ve sonuçlar şöyle ifade edilebilir:

²⁷ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 87; Mûnis, *Fecr*, 53; S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târihi*, 56.

²⁸ Levi Provençal, *Historie de l'Espagne Musulmane*, (1944), 43'den akt. İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/88; İsadur Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 79-80'dan akt. Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevratü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye", 1/445; Mûnis, *Fecr*, 251. (Batı'da kaleme alınan bazı çalışmalara göre, Mûnise yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir. Bk. Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal A Political History of al-Andalus*, (Harlow: Longman, 1996), 24)

²⁹ Mûnis, *Fecr*, 332-335.

• Araplar ve Berberîler arasındaki huzursuzluk hali, 123/740 yılında gerçekleşen Büyük Berberî İsyanı öncesinde de vardı.

• Mûnise İsyanı Büyük Berberî İsyanına zemin hazırladı.

• Bu isyan sebebi ile hem İber Yarımadası içinde hem de Fransa içlerinde yapılan askerî faaliyetler duraksadı.

• İsyân etmeden önce kuzeyde bulunan sınır bölgelerinde Müslümanların emri altında sınır koruyuculuğu görevini yapan ve önemli bir askerî güç olan Mûnise'nin yeri doldurulamadı. Bu durum, bölgede yaşayan ve Hıristiyan hareketinin önemli temsilcisi olan Paley'o'nun daha da güçlenmesine, sonrasında da bölge topraklarının elden çıkmasının en önemli sebeplerinden biri oldu.

5.1. Büyük Berberî İsyanı

Mûnise İsyanının ardından İber Yarımadası'nda gerçekleşen diğer bir isyan ise, Büyük Berberî İsyanıdır. 123/740 yılında gerçekleşmiş olan bu isyan hareketi, hem İber Yarımadası'nda hem de Kuzey Afrika'da Mûnise İsyanından daha çok yankı uyandırmıştır. Sonuçları bağlamında baktığımızda da, Müslümanların Endülüs'teki akıbetine dair önemli bir etkiye sahip olan bu isyan hareketi, Endülüs'te Berberî güç ve nüfuzunu göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

6. İsyanının Sebepleri

Endülüs tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, 123/740 yılında gerçekleşen Büyük Berberî İsyanının sebeplerine yönelik bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar genel itibariyle şunlardır:

• Arapların sayıca az olmalarına rağmen idarî ve askerî yönetimi kendi ellerinde tutarak, Berberîleri yönetimden mahrum etmeleri.

• Berberîlere ganimetten yeterli payı vermemeleri.

• Arapların bereketli toprakları kendilerine tahsis ederek, Berberîleri dağlık ve çorak arazilerde yaşamaya mahkûm etmeleri.

• Onlara ikinci sınıf insan muamelesinde bulunarak, İslâm'ın öngördüğü eşitlik ilkesini Berberîlere karşı uygulamamaları.³⁰

³⁰ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Târîhi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 682; Reinhart Dozy, *Historie des Muslumans d'Espagne*, 1/161'dan akt. Hüseyin Mûnis, *Sevrâtü'l-berber fi İfrîkiyye ve'l-Endelüs (102-136/721-753)*, (Mısır: Matbaatu Cemiâti Fuadi'l-Evvel (Kahire Üniversitesi Yayınları), 1948), 52; S. M. İmâmuddîn, *Siyâsi Târîhi*, 56; Reinhart Dozy, *Historie des Muslumans d'Espagne*, (Paris: 1952), 1/16'dan akt. Muhammed Hakki, *el-Berber fi'l-Endelüs*, (Dârü'l-Beydâ: Şirketu'n-Neşr ve't-Tevzi', 2001), 203;

Araştırmacılar tarafından ortaya konulan bu iddialar sistemli bir şekilde incelendiğinde, bu iddiaların tarihî kaynaklardan herhangi bir referansa sahip olmadığı görülmektedir. Bu iddiaların geçtiği eserlere baktığımızda, Hüseyin Mûnis'in "*Sevrâtü'l-Berber fi'l-Efârîka ve'l-Endelüs*" ve Muhammed Hakkı'nın "*el-Berber fi'l-Endelüs*" isimli eserlerinde, Dozy'nin "*Historie des. Muslumans d'Espagne*" isimli eserine atıf yapılırken, Montgomery Watt ve Pierre Cachia'nın ortak olarak kaleme aldığı "*Endülüs Tarihi*", S. Muhammed İmâmuddîn'in "*Endülüs Siyâsi Tarihi*" ve Philip Hitti'nin "*Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*" isimli eserlerinde, bilgiler Dozy'nin eseriyle birebir uyduğu halde herhangi bir referansta bulunulmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Hüseyin Mûnis, yukarıda maddeler halinde ifade ettiğimiz isyan sebeplerini ifade ettikten sonra, Endülüs'te Berberîlere yönelik bir zulüm politikası uygulandığını gösteren delilin olmadığını, ancak ilk dönem kaynaklarından elde edilen bazı rivayetlerle, bu hususa dair bazı çıkarımlar yapılabileceğini söylemiştir. O, İbnü'l-Kûtiyye'nin "*Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*" isimli eserinde geçen, "*Endülüs'e fetihle birlikte gelmiş olan Araplarla (Yemenîler), daha sonra İber Yarımadası'na gelen Şamlılar (Kaysîler) arasında yapılan savaşta, Berberîlerin Yemenîlerin yanında yer aldığı*"³¹ rivayetinden yola çıkarak, Yemenîlerin ve Berberîlerin birbirine yakın olduklarını, bu sebeple Kaysî Araplar tarafından Yemenîlere yapılan zulümden Berberîlerin de payını almış olabileceğini söylemiştir. Bununla Endülüs'te Berberîlere yönelik bir zulüm politikasının var olduğunu delillendirmeye çalışan Mûnis, isyan hareketinin Dozy'nin söylediği hususlar çerçevesinde Endülüs Berberîlerine yönelik uygulanan sert politikalarından dolayı meydana geldiği sonucuna varmıştır.³²

Berberî isyanının sebeplerini ifade etmeye yönelik yapılan çalışmalardan bazıları, yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu bilgileri Dozy'nin "*Historie des. Muslumans d'Espagne*" isimli eserinden alırken, bazıları verdikleri bilgiler Dozy'nin eseriyle tamamıyla örtüştüğü halde, herhangi bir referansta bulunmamıştır. Bu konuya yönelik yapmış olduğumuz okumalarda, Reinhart Dozy'den önce bu iddiaları savunan herhangi çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda, Berberî isyanının sebeplerine dair ifade edilen bu iddiaların ilk olarak Dozy tarafından ortaya atıldığı

Montgomery Watt ve Pierre Cachia, *Endülüs Târîhi*, çev. Cumhur Esin Adıgüzel - Qiyas Şükürov (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 33; İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısında Hişâm b. Abdülmelik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 101.

³¹ Ebû Bekir Muhammed b. Ömer İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Muhamed Enis Tabba (Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1994), 83.

³² Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 53.

söylenbilir. Hüseyin Mûnis'in ilk dönem kaynaklarından biri olan İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinde geçen rivayetten hareketle ortaya koymuş olduğu yoruma baktığımızda da, tarihî olaylar göz önüne alındığında bu yorumun da tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Kaynaklarda, Endülüs'te valiler dönemi içerisinde Mûnis'in ifade etmiş olduğu Yemenî – Berberî yakınlığının var olduğunu gösteren bir delil bulunmamaktadır. Bunun aksine Endülüs'te gerçekleşmiş olan Berberî İsyanı, bizzat Yemenî Araplara karşı gerçekleşmiştir. Mûnis'in bahsettiği Kaysî Arapların Yemenîlere zulmetme olayı ise, Berberî isyanından sonra meydana gelmiştir.³³ Bu hususlar çerçevesinde Mûnis'in, Yemenî Araplar ve Berberîler arasında bir yakınlık hali olduğu, bu yakınlık sebebiyle Kaysî Arapların Yemenî Araplara yaptığı gibi Berberîlere de zulmettiği şeklinde yaptığı yorum makul gözükmemektedir. Bu durumda, isyanının sebebinin ifade etmeye yönelik, ilk dönem kaynaklarından referans gösterilerek oluşturulan bu yorumun da Büyük Berberî İsyanının sebebinin açıklanmada yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Reinhart Dozy tarafından Büyük Berberî İsyanının sebeplerine yönelik iddia edilen, "Berberîlerin devlet yönetiminden dışlandıkları, ganimetten pay alamadıkları, kurak ve verimsiz arazilerde yaşamaya mecbur bırakıldıkları" şeklindeki görüşlerine baktığımızda, kaynaklar çerçevesinde bu görüşlerin tarihî vakayla uyumlu olmadığı açık bir şekilde söylenebilir. Valiler dönemi başında Abdülaziz b. Musa b. Nusayr'ın görevden alınmasıyla, Berberîler, Eyyub b. Hubeyb el-Lahmî'yi nüfuz ve güçlerini kullanarak valilik makamına geçirmeleri,³⁴ onların bölgedeki nüfuz ve gücünü göstermektedir.

Berberîlerin çorak ve verimsiz topraklarda yaşamaya mecbur bırakılmasına yönelik Dozy'nin ortaya atmış olduğu iddiaya baktığımızda ise, bu hususunda tarihî veriler çerçevesinde makul zeminde değerlendirilemeyeceği açıktır. Zira Berberîlerin ağırlıklı olarak ikâmet ettiği³⁵ Tuleytula şehri, doğal güzellikler açısından zengin, bayındırlık

³³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989), 43; Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1870), 5/251-252.

³⁴ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 80.

³⁵ Berberîlerin Endülüs'ün hemen hemen bütün bölgelerinde az veya çok bir yerleşime sahip olduğunu söyleyebiliriz. isyan öncesine kadar ağırlıklı olarak sırasıyla İber Yarımadası'nın kuzey-orta-güney bölgelerinde ağırlıklı bir nüfusa sahip olduğu, doğu ve batı bölgelerinde ise daha az sayıda Berberî yerleşimi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, isyan sonrasında

açısından gelişmiş kadîm bir şehirdir.³⁶ Onların ağırlıklı olarak ikamet ettiği diğer bir şehir olan Kurtuba ise, zeytin ağaçları, üzüm bağları, limon ve portakal bahçeleriyle oldukça mümbit bir yapıya sahiptir.³⁷

Berberîlerin ganimetten pay alamama konusunda ise, özellikle fetih döneminde ganimet açısından sayılamayacak kadar zengin olan İber topraklarından³⁸ Berberîlerin yeterli derecede faydalandığı, hatta daha da fazlasına sahip olduğu söylenebilir. İber Yarımadası'nın fethi esnasında iki Berberî askerinin yaşadığı ve tarihî kaynaklarda geçen aşağıdaki olay, onların ganimetten ne derecede faydalandıklarını açık bir şekilde göstermektedir:

İber topraklarına giren Berberîlerden iki kişi, kenarları altın, mercan, yakut ve sarı yakut ile bezenmiş, büyük bir kısmı altından yapılan bir kilimi ganimet olarak almak istemiş, Ancak onu taşımaya güç yetiremeyince, kilimi ortadan ikiye bölerek yarısını alıp yarısını da orada bırakmışlardır.³⁹

Berberîlerin, valiler dönemi içinde de ganimetten pay aldıklarını gösteren diğer bir bilgi, dünya tarihinde önemli bir yeri olan Belât'ş-Şühedâ (Puvatya/Tours) savaşı esnasında yaşanan olaylarda da görülebilir. Fransa içlerine yapılan seferler esnasında ağırlıklı olarak Berberîlerden oluşan Müslüman askerler, sefer esnasında elde etmiş oldukları ganimetleri savaş meydanına getirmişlerdi. Savaş, Müslümanların üstünlüğüyle seyrederken, Frank komutanları Müslümanların dengesini bozmaya yönelik bir hamle yaparak ganimetlerin bulunduğu yere bir saldırı düzenledi. Berberîler de elde etmiş oldukları ganimetleri kaybetme korkusuyla bu bölgeye yönelince, asker sayısı azalan Müslüman ordu Franklar tarafından yapılan anî bir saldırıyla dağıldı.⁴⁰

Bu hususlar çerçevesinde, Dozy'nin iddia ettiği gibi Endülüs

kuzey bölgeleri Berberî nüfustan arınırken, güney ve orta Endülüs'te Berberî nüfusu artış göstermiştir. Detaylı bilgi için bk. Yaşar Emrah Koşdaş, Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde Berberîler, (İstanbul: Okur Akademi, 2020), 101-132.

³⁶ Muhammed Şit Hattâb, *Kâdetü Fethu'l-Endeliüs*, (Beirut: Müessesetü Ulûmî'l-Ku'rân, 2003) 1/59.

³⁷ İnân, *el-Âsarü'l-Endeliüsî fî İsbanya ve'l-Burtugâl*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 18.

³⁸ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 236; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 62; Makkarî, *Nefh*, 1/288.

³⁹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dinî, 2004), 236; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (Haleb: Müessesetü'l-Halebî, 1967), 2/63; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 4/25; Makkarî, *Nefh*, 1/288.

⁴⁰ Şevkî Ebû Halîl, *Avâmilü'n-Nasr ve'l-Hezîme*, (Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1979), 97-98; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 52; Münis, *Fecr*, 268-269. Ayrıca bk. Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Târihi*, 681.

Berberîlerinin zulüm ve baskı altında hayat yaşadıklarını gösteren kati deliller bulunmamaktadır. Kanaatimizce Endülüs Berberî isyanının temel sebeplerini, Dozy'nin iddialarının aksine Berberîler arasındaki asabiyet ve akrabalık ilişkilerinde aramak gerekmektedir. Bu doğrultuda de Endülüs Berberî İsyanı'ndan hemen önce Mağrib'de patlak veren Berberî isyanlarına değinilmelidir.

Endülüs Berberî isyanı, Afrika Berberî isyanı sırasında Vak'atü'l-Eşrâf olarak ifade edilen savaşta, Arapların Berberîlere mağlup olmasının ardından başlamıştır. Zira bu savaşta Arapların Berberîler karşısında almış olduğu ezici mağlubiyet, Endülüs topraklarına bir şayia olarak yayılmış,⁴¹ Berberîler, akrabaları olan Mağrib Berberîlerinin isyan ederek Arapları mağlup ettiğini duyunca, ayaklanıp vali Ukbe b. Haccâc'ı görevden indirip yerine İbn Katan'ı valilik makamına geçirmişlerdir.⁴² Bu durum Endülüs'e giren Afrika kökenli Berberîlerin, Mağrib bölgesinde yaşayan akrabalarıyla bağlarını devam ettirdikleri, aralarında asabiyet çerçevesinde bir bağın bu dönemde de mevcut olduğunu göstermektedir. Muhammed İmâmuddîn de Endülüs Berberîlerinin akrabaları olan Mağrib Berberîleriyle sosyal ve politik bağlarının fetihten sonra da kopmadığını söylemesi, bu hususu desteklemektedir.⁴³ Ayrıca muasır araştırmacılardan olan Abdülmecîd Na'ni de, Endülüs'ün idarî bağlamda Afrika'ya bağlı olduğunun en önemli kanıtının, Mağrib Berberî İsyanı olduğunu söylemiştir.⁴⁴

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Endülüs Berberî isyanının, Mağrib Berberî isyanının bir devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Endülüs Berberîleri, Mağrib bölgesinde yaşayan akrabalarının, Araplar tarafından zulme uğraması sonucunda bir isyan hareketine başlayarak onlara üstünlük sağladıklarının haberini alınca, Endülüs'te yaşayan ve onların destekçileri olan Araplara karşı, kendi aralarındaki asabiyet bağının bir gereği olarak isyana başlamışlardır. Zira isyan sırasında Endülüs Berberîlerinin güney bölgelerini ele geçirmeye çalışmalarının temel sebebi, Kuzey Afrika'da yaşayan akrabalarıyla bir bağ kurma çabasıyla açıklanmıştır.⁴⁵ Bu durumda

⁴¹ Abdülmecîd Na'ni, *Târihu Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, (Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.), 110.

⁴² Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 81; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/192; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1/54.

⁴³ S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târih*, 55.

⁴⁴ Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 122.

⁴⁵ Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110.

Endülüs Berberî isyanının, Mağrib Berberî isyanının devamı niteliğinde olduğunu ve asabiyet bağlarıyla meydana geldiğini göstermektedir.

7. Endülüs Berberî İsyanı

Berberîler, İlk olarak İber Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Galisya şehrinde ayaklanarak, burada ikamet eden Arapların birçoğunu öldürmüşlerdir. Ardından Astorga ve Halfe'd-Durub bölgelerine de saldırarak burada yaşayan Araplara da aynı muameleyi uygulamışlardır. Bu saldırıdan kurtulan Araplar ise, İber Yarımadası'nın orta bölgelerine göç etmeye başlamıştır. Berberîler çok geçmeden Sarakusta ve Suğru'l-A'lâ dışında⁴⁶ İber Yarımadası'nın kuzey batısında hâkimiyet kurmuş, ordularını üçe bölerek birini Tuleytula'ya birini Kurtuba'ya birini de Güney bölgelerine göndermişlerdir.⁴⁷ İsyan hareketi Mâride, Kûriye ve Telbîre şehirlerine de sıçrayarak daha da genişlemiştir.⁴⁸ Kendilerine lider olarak ise, kaynaklarda hakkında bir bilgi bulunmayan İbn Hedîn adında birine geçirmişlerdir.⁴⁹

Berberîlerin başlatmış olduğu bu isyan hareketi karşısında, Endülüs valisi Abdülmelik b. Katan Araplardan müteşekkil büyük bir ordu kurdu. Ancak Berberîler bu ordu karşısında büyük bir galibiyet elde ederek, onları mağlup etmeyi başardı. Bu mağlubiyet karşısında İbn Katan, Tanca'da Berberîler tarafından muhasara edilen Belc b. Bişr önderliğindeki on bin kişilik Şamlı birlikten yardım istemeye karar verdi.⁵⁰ Bu askerler, Mağrib

⁴⁶ Bu şehirler Araplar nüfus bakımından oldukça kalabalık olduğu için, Berberîler buralarda bir hâkimiyet sağlayamamıştır. Detaylı Bilgi İçin bk. Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 54; Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110.

⁴⁷ Mûnis, *Fecr*, 54; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 123; Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110. Cezire bölgesine giden ordunun amacının, Arapların Mağrib yönetimiyle bağı tamamen kesmek ve kendi akrabaları olan Mağrib Berberîleriyle iletişim kurarak onları Endülüs topraklarına geçirmek olduğu ifade edilmiştir.

⁴⁸ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 117.

⁴⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43. Reinhart Dozy, Endülüs isyan hareketinde Berberîlerin başlarına bir imam geçirdiklerini, ancak bu konuda kaynaklarda bir bilgi bulunmadığını söylemektedir. Mûnis ise, bu görüşü eleştirerek Berberî isyanına böyle bakılmasının, isyan hareketinin dinî bir isyan olarak anlaşılmasına sebep olacağını ifade etmektedir. Onların güney bölgelerine Zaktortag adında bir lideri kendilerine lider olarak seçtiğini vurgulamıştır. Ayrıca o, Berberî ordularından bir kolunun güney bölgelere gitmesinin temel sebebinin, Araplarla Mağrib yönetiminin ilişkisini kesmek olduğunu söylemiş, bunun da oldukça zeki ve mahir bir komutan tarafından planlanmış bir strateji olduğuna değindikten sonra, Berberî isyan hareketinin, sistemli bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır. Bk. Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 54-55.

⁵⁰ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/30; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/123; Hamdî Abdülmünim Muhammed Hüseyin, *Sevrâtü'l-Berber fi'l-Endelüs fi Asri'l-İmâratü'l-Emevîyye*, (Kahire: Müessesetü'l-Şebâbi'l-Kâhire, 1993), 5.

Berberî isyanını bastırmak için Şam'dan Külsüm b. İyâz önderliğinde gönderilmiş, orduları Berberîler tarafından mağlup edilince, Tanca'ya sığınmışlardı.⁵¹ Bu birliğin komutanı Belc ise, Tanca'ya sığındığı andan itibaren Endülüs'e geçmek için vali İbn Katan'dan yardım istemiş, ancak İbn Katan daha önce Yezîd b. Muâviye döneminde gerçekleşen Harre Olayı'nda, Şam birliklerinin Medine'de katlettikleri insanların hatırasına saygı sebebiyle, onların Endülüs'e girişine izin vermemişti. Ayrıca zapt edilmesi zor karakterler olmalarından dolayı onlardan çekiniyor, yarımadaya girdiklerinde karışıklık çıkarıp yönetimi ele geçireceklerinden korkuyordu. Öyle ki onlara hiç kimsenin yardım etmemesini, onların kaderlerine terk edilmesini istiyordu.⁵² Belc önderliğindeki askerler ise, bu süre zarfında açlıktan sefil bir halde, binek hayvanları ve deri parçalarını yiyerek hayatlarını idame ettiriyorlardı.⁵³ Belc ve İbn Katan arasındaki ilişkiler bu çerçevedeyken, Endülüs'te Berberî isyanı had safhaya çıkınca ve eldeki askerî birliklerle bu isyan bastırılmayınca, İbn Katan onların Endülüs'e girmesine izin verdi. Kaynaklarda, İbn Katan'ın onları Endülüs'e kabul etmeden önce arkadaşlarıyla istişare ettiği, arkadaşlarının bu konuda olumsuz görüş bildirmesine rağmen, "*Halifenin, bana ordumu helak ettin demesinden korkarım.*" şeklinde cevap vererek onların Endülüs'e girmesine razı olduğu söylenmiştir.⁵⁴

Abdülmelik b. Katan göndermiş olduğu gemilerle Belc b. Bişr ve askerlerini Endülüs'e çıkartarak onlara gıda ve giysi yardımında bulundu. Sonrasında ise onlara iki şart koştu. Bu şartlar, her bir birlikten rehin alınmak üzere on askerinin kendisine verilmesi ve isyan bastırıldıktan sonra Endülüs'ü terk etmeleriydi. Bunun karşılığında Şamlı askerler de geri dönecekleri zaman, toplu bir biçimde tek seferde Afrika'ya ulaştırılmalarını, karşı kıyıda bulunan Berberîlere yem edilmemelerini istedi. Bu şartlar altında iki taraf arasında anlaşma sağlandı.⁵⁵

Anlaşma sağlandıktan sonra Şamlı askerler karaya çıkmış oldukları İber Yarımadası'nın güney ucundan Kurtuba şehrine doğru ilerlemeye

⁵¹ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1/85; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/192-193.

⁵² Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 42; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/123; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 55; Hamdî Abdülmünim, *Sevrâtü'l-Berber*, 7.

⁵³ Mûnis, *Fecr*, 55.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/251.

⁵⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/251; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/39; Mûnis, *Fecr*, 56; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/123; Hamdî Abdülmünim, *Sevrâtü'l-Berber*, 6; Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 111.

başladı. İbn Katan da onlarla beraberdi.⁵⁶ Yol üzerinde bulunan Şezûne şehrinde Berberîlerden isyancı bir grup konuşlanmıştı. İbn Katan önderliğinde Şamlı askerler ilk olarak buraya bir saldırı düzenleyerek Berberîlerin birçoğunu öldürdü. Bu saldırıda Endülüs Arapları, Şamlı askerlerle aynı safta mücadele etmişti. Aynı zamanda bu saldırı sonucunda önemli miktarda ganimet de ele geçirilmişti.⁵⁷ Şamlı askerler yarımadaya girer girer girmez elde etmiş oldukları bu galibiyetin ardından, Kurtuba'ya doğru yollarına devam etti. Onları İbn Katan'ın destekçileri olan Kaysî Araplar büyük bir coşkuyla karşıladı. Şamlı askerlerin tüm ihtiyaçları karşılandı hatta kendilerine önemli miktarda hediyeler verildi. Öyle ki onlardan tek bir kişinin bile eli boş kalmamıştı.⁵⁸

İbn Hedîn önderliğinde Galisya, Astorga, Mârîde ve Telbîre şehirlerinde konuşlanan Berberîler ise, İbn Katan ile karşılaşmak üzere harekete geçti. Kaynaklarda onların sayısının sayılamayacak kadar çok olduğu ifade edilmiştir. İbn Katan ise Berberîlerin kendilerine doğru harekete geçtiğini duyunca, iki oğlu Katnan ve Ümeyye'nin komuta ettiği Şamlı askerlerden müteşekkil büyük bir orduyla Tuleytula şehrine doğru yola çıktı. Berberîler ise İbn Katan'ın kendilerine doğru geldiği haberini alınca saçlarını kestiler⁵⁹ ve görünmemek için başka bir yoldan Tuleytula şehrine doğru yola çıktılar. Nihayetinde iki ordu Tuleytula havzası içerisinde bulunan Vâdi Selit⁶⁰ bölgesi olarak ifade edilen bölgede karşı karşıya geldi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta, İbn Katan'ın ordusunda bulunan Şamlı askerler, Berberîlere büyük bir kinle toplu bir şekilde saldırıyor, Berberîlerden ancak kaçanlar kurtulabiliyordu. Şamlı askerlerin göstermiş olduğu bu üstün askerî başarı karşısında, Berberîlerin ordusu çok fazla tutunamayarak dağıldı. İki ordu arasında gerçekleşen bu savaşta

⁵⁶ Bazı kaynaklarda İbn Katan'ın onlarla Kurtuba şehrinde bulunduğu ifade edilmiştir (Bk. Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43). Ancak İbn Katan'ın onlara bazı şartlar koymasına yönelik iki taraf arasında gerçekleşen görüşmeler sebebiyle, İbn Katan'ın onlarla Cezire bölgesinde, İber Yarımadası'na çıktıkları zaman karşılaştığını söylemek daha makul gözükmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/251; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/36.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/251; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/36; İnân, *Devoletü'l-İslâm*, 1/123-124; Hamdî Abdülmünim, *Sevratü'l-Berber*, 7; Na'ni, *Devoletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 111-112.

⁵⁸ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43.

⁵⁹ İspanya Târîhi üzerine önemli çalışmalarda bulunan Prof. M. İsabel Fierro Bello, Berberîlerin savaştan önce saçlarının kesmesi, savaş esnasında Berberîlerin, düşman askeriyeye kendi askerini ayırmak için olduğunu söylemiştir. Bk. M. İsabel Fierro Bello, *La Heterodoxia en Al-Andalus Durante El Periodo Omeya*, (Madrid: Instituto Hispano-Arabe De Cultua, 1987), 20.

⁶⁰ Bu bölgenin bugünkü ismi "Guazaleta" dir. Mûnis, *Sevratü'l-Berber*, 58.

Araplar, Berberîlere karşı ezici bir galibiyet elde etti.⁶¹ Şamlı askerlerin, Berberîlere karşı bu denli sert bir tutum sergilemesi, Hüseyin Mûnis'in de isabetle söylediği üzere,⁶² onların akrabalarının Mağrib'de kendilerine yapmış olduklarıyla açıklanabilir. Onlar için bu savaş bir misilleme aracı olmuş, Mağrib'de Berberîler karşısında aldıkları ağır mağlubiyetlerin intikamını Endülüs Berberîlerinden almışlardı. Bu durum aynı zamanda, İbn Katan'ın Şamlı askerleri Endülüs'e almasının da isabetli bir karar olduğunu göstermektedir. Zira İbn Katan, önünde duran ve güç yetiremediği düşman karşısında, kalpleri o düşmanın kiniyle dolu olan başka bir topluluğu kullanmıştı. Şamlı askerlerin bu haleti ruhiyesi, daha yarımada ilk girdikleri andan itibaren kendini göstermiş, isyanın kısa sürede bastırılmasında önemli bir etken olmuştur.

Arapların almış olduğu bu galibiyet, isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. Bu savaşın ardından Şamlı askerler Endülüs'ün belli başlı bölgelerine dağılarak, bu bölgelerde konuşlanmış olan isyancı grupların üzerine yürüdü. Onlar, İber Yarımadası'nı karış karış gezerek tek bir isyancı kalmayınca kadar savaşıp Kurtuba'ya döndü.⁶³ Böylece 123/740 yılında başlayan Endülüs Berberî İsyanı, 124/741 yılında bastırılmış oldu.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, bu isyan hareketi, Endülüs'te bulunan siyasî, askerî ve içtimaî hayatı derinden etkiledi. İbn Katan yönetiminin bastırmaya güç yetiremediği bu isyan hareketi, dışarıdan alınan destekle ancak bastırılabilirdi. Bu durum, Arapların her ne kadar kabilevî farklılıklara sahip olsalar da varlıklarını ve egemenliğini tehdit eden bir güç karşısında, asabiyet unsurunu gözetmeksizin bir araya geldiklerini göstermektedir. İsyân hareketinin Endülüs topraklarına olan etkisine baktığımızda ise, isyan öncesinde kimi zaman düzenli kimi zaman da istikrarsız bir yapı arz eden siyasî, askerî ve içtimaî hayatın, kökten bozulduğu görülmektedir. Bu bozulma, isyan sonrasında gerçekleşen iç savaşlar, taht kavgaları, toprak kayıpları, kıtlık ve göç gibi toplumsal karmaşanın temel sebebi olmuştur. Aşağıda, Büyük Berberî İsyanının gerek dolaylı gerekse doğrudan ortaya çıkarmış olduğu sonuçlar, sistemli bir

⁶¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/39; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/123-124; Hamdî Abdülmünim, *Sevratü'l-Berber*, 7; Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 111-112.

⁶² Mûnis, *Fecr*, 57.

⁶³ Müellifi Meçhul; *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/251; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/39; Mûnis, *Fecr*, 58; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/123-124; Hamdî Abdülmünim, *Sevratü'l-Berber*, 7; Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 111-112.

şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

8. Büyük Berberî İsyanının Sonuçları

Yukarıda yer vermiş olduğumuz Berberî isyanının sonuçlarının tetkik edilmesi, bu isyanın siyasî, askerî ve içtimaî alanlara ne denli etki ettiğini görmemiz açısından oldukça önemlidir. Aşağıda başlıklar altında bu hususlar müstakil olarak ifade edilmeye çalışılacaktır.

8.1. Taht Kavgaları ve İç Savaş

Büyük Berberî İsyanının bastırılmasının ardından, Belc b. Bişr ve askerleri, Kurtuba'ya dönerek İbn Katan'ın kendilerine vermiş olduğu sözü gerçekleştirmesini istedi. Ancak İbn Katan, onları Septe bölgesi yerine Tanca'ya sevk etmeyi teklif etti. Ayrıca, elinde onları tek bir seferde karşı kıyıya taşıyacak gemiye sahip olmadığını söyledi. Bunun üzerine Şamlı askerler, "Bu bizi Berberîlere yem etmektir, bizi denizin dibine atsan bu yaptığından daha hayırlıdır." şeklinde cevap verdi. İbn Katan ise Şamlı askerlerin bu itirazına yönelik herhangi bir adım atmadı. Bunun üzerine Şamlı askerler, kendilerine verilen sözün tutulmadığını gerekçe göstererek, İbn Katan'ı devirip Belc b. Bişr'i yönetime getirdi. İbn Katan ise, Ebû Eyyüb adında nüfuzlu birinin evine sığınarak kurtulabildi. Oğulları da Kurtuba'dan kaçarak Mârîde ve Saragosta'ya sığındı.⁶⁴

Belc b. Bişr yönetimi ele geçirince, askerleriyle günlerce istişare etti. Şamlı askerler bu hal üzereyken, İbn Katan'ın Endülüs'e girerken Şamlı askerlerden aldığı on rehinenin, Ümmü Hukeym Adası'nda sefil bir halde kaldıkları, İbn Katan'ın askerlerinin onlara yardım etmediği, hatta içlerinden seçkin birinin susuzluktan öldüğünün haberi geldi. Bunun üzerine Şamlı askerler ayaklanarak İbn Katan'ı öldürmek istediler. Ancak Belc, onun Kureyş'e mensup olmasından dolayı ona dokunulmamasını istedi. Bunun üzerine Şamlı askerler, "Mudarlı birini mi koruyorsun?" diyerek Belc'e tepki gösterdi ve ayaklanarak İbn Katan'ı öldürdüler.⁶⁵

İbn Katan'ın ölümünün ardından, oğulları Şamlı askerlerden intikam almak için Hıristiyan yerel halktan ve Berberîlerden yardım istedi. Berberîler, yakın bir zamanda onlar tarafından katledilmelerine rağmen, İbn Katan'ın oğullarının kurmuş olduğu ittifak ordusunda yer almayı kabul etti.⁶⁶ Bu durum daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Endülüs'e sonradan gelen

⁶⁴ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 44.

⁶⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 44-45.

⁶⁶ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 46.

istilacı bir grup karşısında, fetihle Endülüs'e girmiş olanların birleşerek toprakları muhafaza etme çabasıyla açıklanabilir. Onların kurmuş olduğu bu ordu, Erbûne hâkimi Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî ve Abdurrahman b. Hubeyb'in de katılmasıyla daha da güçlendi.⁶⁷ Ardından Belc b. Bişr ve askerleriyle karşılaşmak için Kurtuba'ya doğru yola çıktılar. Şamlı askerler de onların gelişini haber almış ve on iki bin kişiden oluşan bir ordu hazırlamıştı.⁶⁸ İki taraf arasında Kurtuba yakınlarında gerçekleşen savaşta, Şamlı askerler Belc'in ağır bir şekilde yaralanması sebebiyle dağıldı. Bu durumu gören Şamlı askerlerin önemli komutanı Hüseyin b. Decnî, ittifak ordusu komutanlarından Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî'ye saldırdı. Hüseyin onu kendisiyle meşgul ederken, dağılan Şamlı askerler de tekrar saldırıya geçti. Nihayetinde Şamlı askerler, ittifak grubunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Ancak Belc b. Bişr, bu savaşta aldığı bir yara sebebiyle hayatını kaybetti. Onlar da Sa'lebe b. Sellâme el-Âmilî'yi onun yerine geçirdi.⁶⁹ İttifak ordusu ise, ağır bir yenilgi almış olmalarına rağmen, Sa'lebe ile savaşmak için yeniden toplandı. Onların askerî üsleri Mârîde şehrindeydi. Yeni vali Sa'lebe ise onların oluşturmuş olduğu bu tehdidi ortadan kaldırmak istedi ve Mârîde şehrine bir saldırı düzenledi. Bu saldırıda Sa'lebe öncesinde esir edilip alıkonulsa da Kurtuba'dan gelen askerî yardım ile ittifak ordusu bir kez daha bozguna uğradı. Bunun yanında birçok esir ve ganimet de ele geçirildi. Sa'lebe elde etmiş olduğu bu esirleri, Kurtuba'nın kuzeyinde bulunan Almazara mevkinde götürdü ve burada satışa çıkarttı. Onun yapmış olduğu bu satış, herhangi bir köle tüccarının ticaretine benzemiyordu. Zira o, düşmanı daha da aşağılamak için onları en az ücret verene satıyordu. Kaynaklarda geçen şu olay, meseleyi daha iyi anlamamıza imkân vermektedir:

O, Endülüs halkından İbn Hasan ve Hâris b. Esed b. Cüheyne adında iki kişiyi pazara çıkartarak "Bu iki ihtiyara kim en düşük ücreti verir?" diye

⁶⁷ İttifak ordusunun kırk bin kişiden oluştuğunu söyleyenlerde vardır. (Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, thk. Luis Molina (Madrid: 1983), 102). Bu sayı mevcut tarihî olaylar göz önüne alındığında daha makul gözükmemektedir.

⁶⁸ İnân, Belc b. Bişr ve askerlerinin sayısının yirmi bin kişiden oluştuğunu söylemiştir. (İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/124). Üstteki dipnotta ifade ettiğimiz ittifak ordusunun sayısı ile, bu sayı birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Yemenî Araplar, Berberîler ve Hıristiyan yerel halkın yer aldığı ittifak bloğunun kırk bin, Şamlı askerlerin ise yirmi bin kişiden oluşması makul durmaktadır. Ayrıca, Şamlı askerlere daha sonra Endülüs halkından bazı grupların katıldığını da görmekteyiz. Bu grupların, onlara kabilevi yakınlıkları olan Kaysîler olduğu söylenebilir.

⁶⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 47.

bağırıyordu. Bunun üzerine oradan geçen biri "İkisinden birine 10 dinar veririm." deyince, "Yok mu daha düşüren?" diye bağırıyordu. Bu durum böylece sürüp gidiyor, her söylenen ücretten sonra yok mu daha düşüren diye bağırıyordu. Nihayetinde bu ihtiyarlardan biri bir köpek diğeri de bir oğlak karşılığında satıldı.⁷⁰

Endülüs'ün siyasî ve sosyal durumu bu hal üzere istikrarsız bir şekilde seyrederken, Yemenî Araplar bu durumdan kurtulmak için halife II. Velid b. II. Yezid'e (743-744) ve Afrika valisi Hanzala b. Safvan'a bir mektup göndererek yardım istediler. Şam yönetimi de aldıkları bu haber karşısında, önemli devlet adamlarından biri olan Ebü'l-Huttâr Hussâm b. Dirar el-Kelbî'yi Endülüs'e vali olarak gönderdi.⁷¹ Onun Endülüs'e girmesiyle birlikte işler bir nebze düzeldi. O, ilk iş olarak Almazara mevkiine giderek burada satışa çıkartılan esirleri serbest bıraktı. Daha sonra da Şamlı askerleri Endülüs'ün belli başlı bölgelerine dağıttı.⁷² Onun yapmış olduğu bu politikayla, Kurtuba'da önemli bir tehdit oluşturan Şamlı birlikler başkentten uzaklaştı, siyasî ve toplumsal durum bir süreliğine iyileşme göstermeye başladı.

İbn Katan'ın ölümü, Endülüs'te yönetimin Beledî (Endülüs'e fetihle giren Araplar) olmayan bir grup tarafından ele geçirilmesi ve ardından yaşanan iç savaş hali, Berberî isyanın doğurduğu ilk olumsuz neticelerdir. Zira Belc b. Bişr ve askerlerinin Endülüs'e girişinin temel sebebi Berberî isyanıdır. Onların Harre günü Medine halkına yaptıklarından dolayı, İbn Katan'ın onlara yönelik oldukça büyük bir kını bulunmaktaydı. Onlara hiç kimsenin yardım etmemesini ve sefil bir şekilde aklıktan ölmelerini temenni etmekteydi.

8.2. Kıtılık ve İlk Önemli Toprak Kayıpları (Reconquista'nın Başlaması)

Endülüs'te gerçekleşen Berberî isyanı ve sonrasında meydana gelen iç savaşlar, ölümler ve göçler, yarımadanın nüfusunun azalmasına sebep oldu. Kaynaklara baktığımız zaman, bu azalmanın Berberî isyanının meydana geldiği yerlerde olduğu söylenebilir. İsyân sırasında ve isyanı bastırmak için yapılan askerî faaliyetlerde ölenler ve meydana gelen göç hareketleri, kuzey bölgeleri başta olmak üzere birçok yerin Müslüman nüfustan arınmasına sebep oldu. Bu isyan sırasında öncelikle Berberîler Araplara saldırmış ve onlardan birçoğunu öldürmüş, kurtulanlar ise Endülüs'ün orta bölgelerine

⁷⁰ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 48.

⁷¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 48-49; Mûnis, *Fecr*, 359.

⁷² Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 48.

göç etmek zorunda kalmıştı. Ardından Arapların isyanı bastırmak için yapmış olduğu faaliyetler, bu bölgede yaşayan Berberî nüfusa önemli derecede darbe vurmuştu. Bu durumlar bölgenin demografik yapısını kökten değiştirmiş, kuzey bölgelerinin Müslüman nüfustan arınmasına sebep oldu.⁷³ Tüm bunların üzerine, taht kavgaları ve asabiyet savaşları da eklenince, Endülüs coğrafyası yaşanması zor bir yapıya dönmüştü.

Endülüs'te gerçekleşen bu karmaşa hali, ziraî faaliyetlerin durmasına da sebep oldu. Hüseyin Mûnis bu konuya dair, Araplar ve Berberîlerin Kuver olarak ifade edilen yerleşim yerlerinde yaşadıklarını ve buralarda ikamet eden Hıristiyan halktan olan çiftçileri yönettiklerini, bu durumun toprağın işlenmesini hızlandırdığını, ancak Berberî isyanı ve Arapların isyan hareketine verdiği karşılığın, bu çiftçileri tarım alanlarından uzaklaştırdığını söylemiştir. Devamında ise, bu durumun mahsullerin azalmasına ve yarımadayı kasıp kavuran bir kıtlığın yaşanmasına sebep olduğunu, bu kıtlığın da güvensizlik ve karmaşa halini meydana getirdiği sonucuna varmıştır.⁷⁴

Tüm bu olumsuz unsurların, siyasî, içtimaî ve iktisadî alanlarda yaşanan istikrarın bozulmasına ve toplumun dağılmasına sebep olduğu açık bir şekilde söylenebilir. İsyân sonrasında meydana gelen toplumsal karmaşa hali, daha sonra da kıtlığa sebep olmuştur. Zira Berberî isyanı ile kökten sarsılan, sonrasında yapılan askerî faaliyetlerle nüfusu oldukça azalan, bunun üzerine bir de iç savaş ve taht kavgalarıyla mücadele edilen bir yerde, kıtlık gibi toplumsal bir felaketin yaşanması kaçınılmazdır. Bu türden olumsuz hadislerle meşgul olan toplulukların, ülkeyi imar etmesi, ekonomiyi canlandıracak faaliyetlerde bulunması oldukça zor görülmektedir. Bu sebeple, Endülüs'te gerçekleşmiş olan kıtlığın temel sebebi, Berberî isyanıyla ilişkili olarak, isyan sonrasında ortaya çıkan olaylarla birlikte siyasî, içtimaî durumun bozulması ve toplumsal birliğin dağılması olarak gösterilebilir.

Berberî isyanı sonrasında Endülüs'ün bu hale gelmesi, kuzey bölgelerinde Sahra olarak ifade edilen kayalık bölgede saklanan ve Hıristiyan halkı etrafında toplayan Paleyo için bir fırsat oldu. Paleyo,

⁷³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 39; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 54; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1/123-124; Hamdî Abdülmünim, *Sevrâtü'l-Berber*, 7; Na'ni, *Devletü'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110.

⁷⁴ Mûnis, *Fecr*, 59.

Endülüs'ün fethinden sonra Müslümanlar tarafından yakalanıp Kurtuba şehrinde hapsedilmiş, ancak daha sonra Hür b. Abdurrahman es-Sekafî'nin valiliği döneminde buradan kaçarak, kuzeyde bulunan Asturias şehrindeki Onga Mağarası'na sığınmıştı. O, daha sonra burada bulunan Hıristiyan halkı etrafına toplamış ve Anbese b. Suhaym döneminde Müslümanlara karşı bir isyan hareketi başlatmıştı. Anbese de bu isyanı bastırmak için kuzey bölgelerine askerî bir sefer düzenlemiş ve bu isyan hareketi önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Müslümanların isyanı bastırmak için yapmış olduğu bu askeri faaliyet sonucunda, Paleyo'nun yanında toplanan yaklaşık üç yüz kişiden sadece otuz kişi kalmış, Müslümanlar da onlardan artık bir zarar gelmeyeceğini düşünerek bölgeden ayrılmışlardı.⁷⁵ Ancak Müslümanların yapmış olduğu bu ihmalin faturası ağır oldu ve Paleyo sığınmış olduğu bu bölgede etrafına asker toplamaya devam etti. Kaynaklarda Hür b. Abdurrahman es-Sekafî'den sonra, onun Abdurrahman el-Ğâfikî döneminde de bir isyan hareketine kalkıştığı ifade edilmiştir.⁷⁶

Mûnise'nin bölgeden ayrılışı, Paleyo için önemli bir avantaj oldu ve bölgede gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerde daha rahat hareket etmeye başladı. Zamanla daha da güçlenen Paleyo, Berberî isyanı öncesinde Müslümanlar için önemli bir tehdit haline geldi. Bu durumu gören vali Ukbe b. Haccâc es-Selûlî, Müslümanlar için önemli bir tehdit haline gelen bu durumu ortadan kaldırmaya karar verdi ve kuzey bölgelerine Alkame önderliğinde büyük bir ordu gönderdi. Ancak, iki ordu arasında gerçekleşen savaşta, Müslüman ordu Paleyo karşısında bir varlık gösteremedi ve ağır bir yenilgi aldı. Onga (Mağara) Savaşı olarak isimlendirilen bu savaş, İspanyol kaynaklarında efsanevî bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kaynaklarda, Müslümanların Paleyo ve askerlerine attığı okların, havada geri Müslümanlara doğru döndüğü, savaştan kaçan bazı Müslümanların üzerlerine Allah'ın takdiri ile bir dağın yıkıldığı ve hepsinin burada hayatını kaybettiği söylenmiştir.⁷⁷ Müslümanların komutanı Alkame ise bu savaşta şehit düşmüştü. Hıristiyanların Müslümanlar karşısında almış oldukları bu ilk zafer, onların özgüvenlerini kazanmasını sağladı ve Müslümanlar bu topraklarda bir daha hâkimiyet kuramadı.⁷⁸ Ayrıca kazanılan bu galibiyet, Hıristiyanlar tarafından, Müslümanları yarımada'dan atma idealini ifade eden Reconquista (Yeniden Fetih) hareketinin ilk halkası olarak kabul edildi.

⁷⁵ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/29; Makkarî, *Nefh*, 4/350-351; Mûnis, *Fecr*, 314.

⁷⁶ Mûnis, *Fecr*, 332-335.

⁷⁷ Sebastiani Chronicon, Pelagius, 206'dan akt. Mûnis, *Fecr*, 321-322; Huici, Chronicon Albeldense, 1/159'dan akt. Mûnis, *Fecr*, 323.

⁷⁸ Mûnis, *Fecr*, 309, 310.

Bu savaş ile Hıristiyanlar, yedi yüz seksen yıl sürecek ve sonunda Müslümanların Endülüs'ten tamamen sürülmesine sebep olacak “Yeniden Fetih” hareketine başlamış oldu.⁷⁹

Paleyo, Onga Savaşı ile üstünlüğü ele geçirdikten sonra 737 yılında hayatını kaybetti ve yerine Alfonso geçti.⁸⁰ O, Berberî isyanıyla kuzey bölgelerinin Müslüman nüfusundan arınması, Endülüs'te askerî, siyasî ve içtimaî durumun zedelenmesi ve kıtlık gibi büyük bir felakete Müslümanların iyice güçten düşmesini fırsat bilerek, kuzeyde bir ayaklanma daha gerçekleştirdi. Bu ayaklanma diğerleri gibi olmadı ve Alfonso'nun başlatmış olduğu bu faaliyet Endülüs'te Müslümanların elde etmiş olduğu toprakların yaklaşık beşte birini kaybetmesine sebep oldu.⁸¹ Ayrıca, bu bölgede yeni Müslüman olmuş, ancak kalplerinde iman daha yer tutmamış Hıristiyanlar, eski dinlerine döndü.⁸² Alfonso ilk olarak Asturias ve Kûre şehirlerini ele geçirdi. Daha sonra Astorga ve Galisya şehirlerini de alarak kuzey bölgelerinin önemli bir kısmında hâkimiyet kurmayı başardı. Bu bölgede yaşanan Berberî isyanı ve sonrasında yaşanan olaylarda sağ kalan ve göç etmeye güç yetiremeyen Müslümanları da bölgeden çıkardı. Alfonso bununla da yetinmeyerek Endülüs'ün orta bölgelerine doğru ilerledi ve Kûriye, Mârîde şehirlerine kadar olan toprakları ele geçirdi. Ardından da Tuleytula'ya kadar dayandı, ancak buradan daha ileri gitmeyi başaramadı.⁸³

Müslümanların yarımada içerisinde ilk ve önemli toprak kaybetmesine sebep olan Paleyo ve Alfonso hareketlerinin temel sebebi, Berberî isyanı ve sonrasında yaşanan olaylar sebebiyle, bu bölgenin Müslüman nüfustan arınmasıdır. İsyân sonrasında yaşanan iç savaşlar ve kıtlık felaketi sebebiyle Endülüs'ün yönetiminin kökten sarsılması da Paleyo için bir cesaret unsuru olmuş, Müslümanlar iç sorunlarla ilgilenirken, o bu durumu fırsat bilip bu toprakları ele geçirmiştir. Bu doğrultuda Hüseyin Mûnis, Paleyo'nun kuzey bölgelerinde kazandığı toprakların Berberî isyanı sonrasında ortaya çıkan iç savaş dönemine rastladığını, bu kavganın onun işini kolaylaştırdığını söylemiştir.⁸⁴ Alfonso da bu iç karışıklıklar ve kıtlık sebebiyle Müslümanların iyice dağılmasını fırsat bilmiş, Paleyo ile başlayan

⁷⁹ Mûnis, *Fecr*, 338, 339.

⁸⁰ Makkarî, *Nefî*, 4/351.

⁸¹ Mûnis, *Fecr*, 310, 345, 347-348, 517.

⁸² Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 62.

⁸³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 61-62.

⁸⁴ Mûnis, *Fecr*, 332, 335.

yeniden fetih hareketini daha da ileriye taşıyarak, Hıristiyanların kaybettiği toprakların bir kısmını tekrar ele geçirmiştir.

Alfonso'nun sistemli bir şekilde gerçekleştirdiği faaliyetler sonrasında, isyan sonrasında kuzey bölgelerinde kalan Berberî de buralardan göç etmeye başladı.⁸⁵ Hâlihazırda uzun süredir iç savaş ve kıtlıkla boğuşan Berberî halk, Paleyo isyanıyla birlikte istikrarsız ortama daha fazla dayanamadı. Artık bu coğrafyada yaşamanın imkânsız olduğunu düşünerek, Endülüs'ün bazı bölgeleriyle, anavatanları olan Afrika'ya göç etmeye karar verdi. Gerçekleşen bu göç hareketinin, Berberî isyanının doğurmuş olduğu sonuçların son halkası olduğu, isyan sonrasında yaşanan olayların ardından, yarımada içerisinde emniyetsiz bir ortam oluştuğu ve bu ortamın Berberî göçüne sebep olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, isyan sonrasında gerçekleşen iç savaş, demografik yapının değişmesi, sonrasında gerçekleşen kıtlık, toprak kayıpları ve tüm bunların ortaya çıkartmış olduğu güvensizlik ortamı sebebiyle meydana gelen göç hareketi, 123/740 yılında gerçekleşen Berberî isyanının sonuçlarındandır. Bu sonuçlardan bazıları dolaylı yoldan Berberî isyanıyla örtüştürülebilir. Ancak onların da ilk tetikleyicisinin bu isyan hareketi olduğu açıktır. Bu isyan hareketi, o zamana kadar inişli çıkışlı bir yapıya sahip olan Endülüs siyasî hayatının, valiler dönemi sonuna kadar tekrar düzelmeyecek bir şekilde bozulmasına sebep olmuştur. Bu hareket ile Arapların arasında gerçekleşen asabiyet savaşları körüklenmiş, yarımada içerisinde yönetimi elde etmeye yönelik taht kavgalarının sonu gelmemiştir. Ayrıca, kuzey bölgelerinde örgütlenen Hıristiyan halkın, amaçlarını yerine getirmesinde onların işini kolaylaştırması, Müslüman Endülüs'ün kaderini önemli derecede etkilemesine sebep olmuştur. Zira Müslümanlar, kaybettikleri bu toprakları bir daha tamamıyla ele geçirememiştir. Hıristiyanların bu kadar kısa bir süre içerisinde topraklarını geri almaları ve Müslümanları yenebileceklerine dair özgüven kazanmaları, onların hareketlerinde daha emin adımlar atmalarını sağlamıştır. Bu durumda Berberî isyanının temelde valiler dönemi içerisinde yaşanan olaylara sebep olmasının yanında, Reconquista hareketinin ilk nüvelerinin atılmasına yol açması bakımından, uzun vadede Endülüs İslâm varlığını da etkilediği söylenebilir.

⁸⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 62.

◆ Gifad



86

8.3. Askerî Faaliyetlerin Durması

Müslümanlar, İber Yarımadası içerisinde en son Ukbe b. Haccâc es-Selûlî (734-741) döneminde Fransa içlerine askerî sefer düzenlemişti. Ancak bu dönemden sonra patlak veren Berberî isyanı hem Endülüs içerisinde hem de sınırların ötesinde yapılan cihad faaliyetlerini olumsuz bir şekilde etkiledi.⁸⁷ İsyân sonrasında meydana gelen iç savaş, taht kavgaları ve toprak kayıplarıyla birlikte iç sorunlarla ilgilenmek zorunda kalan Müslümanlar, askerî seferleri ihmal etti. İsyân ve iç savaşlar sebebiyle asker sayısının azalması ve onların motivasyonlarının bozulması, seferlerin durmasında önemli etkenlerden biri oldu. Zira yarımada içerisinde bulunan olumsuz hava, siyasî, iktisadî, içtimaî alanları vurduğu gibi, askerî alanı da derinden etkilemişti. Paleyo isyanı ve sonrasında meydana gelen Alfonso hareketiyle Hıristiyanların topraklarını genişletme çabası karşısında, Müslümanlar hiçbir varlık gösteremedi. Hatta bölgede bulunan Berberî nüfus, onların bu isyan hareketi başlayınca bölgeden kaçmak zorunda kaldı. Bu durum, isyan sonrasında Müslümanların askerî olarak ne durumda olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

İsyân sırasında ve sonrasındaki çatışmalarda kaybedilen önemli sayıda Müslüman nüfus, sonrasında yaşanan iç savaşlar, psikolojik yıkıntılar

⁸⁶ Harita 1: Paleyo isyanı ve Alfonso hareketi sonrasında kuzey bölgelerinde kaybedilen topraklar. (Târik Süveydâni, *el-Endelüs Târîhu'l-Musavvir* (Sûdan: Şirketü'l-İbda'l-Fikrî, 2005), 111.

⁸⁷ S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târîhi*, 54-55; Mûnis, *Fecr*, 281.

ve akabinde gelen kıtlık felaketi, orduyu da derinden etkiledi. Ordunun büyük bir kısmının Berberîlerden oluşması,⁸⁸ yaşanan bu bozulmayı daha da hızlandırdı. Bu denli büyük yaralar alan Müslüman ordu, gerek içeride güvenliği sağlama ve toprakları koruma, gerekse yeni yerler fethetme konusunda herhangi bir başarı gösteremedi. Bu durum, Endülüs Emevî Devleti kuruluncaya kadar devam etti. 1. Abdurrahman'ın 138/756 yılında İber Yarımadası'na girerek yeni bir devlet kurmasıyla birlikte, bölgedeki siyasi, askerî, dinî ve içtimaî hayat yeniden canlandı. Onun gelişi, bu topraklarda sönmeye yüz tutmuş olan Müslüman hâkimiyetinin tekrardan güçlenmesini sağladı.

Sonuç

92/711–138/756 yıllarında Endülüs'te gerçekleşmiş olan valiler döneminde, iki Berberî isyanı gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki olan Mûnise İsyanı, Afrika'da Berberîlere yönelik yapılan sert politikaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu hareketle, Büyük Berberî İsyanı öncesinde Araplar ve Berberîler arasında bir huzursuzluğun olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte isyan etmeden önce kuzey bölgelerinde sınır güvenliğinden sorumlu olan Mûnise'nin yerinin doldurulamaması, daha sonraları kuzey bölgelerinde bir güvenlik açığına yol açmıştır. Bu durum, kuzeyde Hıristiyanlar adına faaliyet gösteren Paleyo'nun işini oldukça kolaylaştırmıştır. Bu isyan hareketinin daha sonra gerçekleşecek olan Büyük Berberî İsyanına zemin hazırladığı da görülmüştür.

Mûnise İsyanından sonra 123/740 tarihinde gerçekleşen Büyük Berberî İsyanı, Berberîlerin kendi aralarında bulunan asabiyet duygusuyla ortaya çıkmıştır. Arapların Afrika Kitası'nda yaşayan Berberîlere yönelik uygulamış oldukları sert politikalar, Endülüs'te yaşayan akrabalarını rahatsız etmiş ve bunun sonucunda onlar, Endülüs yönetimini derinden etkilemiş isyan hareketini başlatmışlardır. Bu isyan hareketinin sebeplerini ortaya koymak için çeşitli çalışmalarda yapılan yorumlara bakıldığında, bunların ilk dönem tarihî kaynaklarından hareketle ortaya konulan yorumlar olmadığı görülmüştür. Hem Mağrib hem de Endülüs isyanlarının mukayeseli bir şekilde okunarak varılan sonuca göre, Endülüs Berberî isyanı, Mağrib Berberî isyanının bir devamı niteliğindedir.

Berberî isyanlarının sonuçları, Endülüs İslâm hâkimiyetini derinden etkilemiştir. İsyan sonucunda meydana gelen iç savaşlar, kıtlık, kuzeydeki toprakların kaybedilmesi, askerî faaliyetlerin durması ve gerçekleşen göç

⁸⁸ Mûnis, *Fecr*, 391.

hareketleri, daha sonra kapanamayacak yaraların açılmasına yol açmıştır. Bu isyan hareketleri, yarımada içerisinde siyasî, idarî, iktisadî ve içtimaî hayatı derinden sarsmış, bölgedeki İslâm hâkimiyetini kökten etkileyici bir yapıya sahip olmuştur.

Kaynakça

- Abdülünim, Hamdî. *Sevratü'l-Berber fi'l-Endelüs fi'l-asri'l-imâratî'l-Emevî*. Kahire: Müessesetü'l-Şebâbi'l-Kâhire, 1993.
- Arslan, Şekîb. *Târîhu ğazâvâtî'l-arab fî Fransa ve Seviserâ ve İtalya ve Cezâir Bahri'l-Mutevassıt*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-İlmiyye, 1933.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Dozy, Reinhart. *el-Müslimün fi'l-Endelüs*. 3 Cilt. çev. Hasan Habeşî. Mısır: el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1994.
- Ebû Halîl. Şevkî. *Avâmilü'n-Nasr ve'l-Hezîme*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Ferruh, Ömer. *el-Arab ve'l-İslâm fi'l-havdi'l-ġarbî mine'l-bahri'l-ebiyâdi'l-mütevassıt min fethi'l-Mağrib ve fethi'l-Endelüs ilâ âhari asri'l-vülât*. Beyrut: Menşûrâtî'l-Mektebi't-Ticârî, 1959.
- Fierro Bello, Maria İsaibel. *La Heterodoxia en Al-Andalus Durante El Periodo Omeya*. Madrid: Instituto Hispano-Arabe De Cultua, 1987.
- Haccî, Abdurrahman Ali. *Endülüs Tarihi*. çev. Kadir Kınar. İstanbul: Harf Yayınevi, 2017.
- Hakkı, Muhammed. *el-Berber fi'l-Endelüs*. Dâru'l-Beydâ: Şirketu'n-Neşr ve't-Tevzi, 2001.
- Hattâb, Muhammed Şît. *Kâdetü Fethu'l-Endelüs*. Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Ku'rân, 2003.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- İbn İzârî, Ebu Muhammed Ali b. Muhammed. *Beyânü'l-Muğrib, fî ahhâru'l-endelüs ve'l-mağrib*. 4. Cilt. thk. Levi Provençal-G.S. Colin. Beyrut: Dâru'l-Sekâfe, 1983.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-tarih*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1870.
- İbnü'l-Kûtiyye, Ebu Bekir Muhammed b. Ömer. *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*. Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1994.
- İmâmuddîn, S. Muhammed. *Endülüs Siyasi Tarihi*. çev. Yusuf Yazar. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.

- İnân, Muhammed Abdullah. *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1969.
- İnân, Muhammed Abdullah. *el-Âsâru'l-Endelüsî fi İsbanya ve'l-Burtugâl*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997.
- Kennedy, Hugh. *Muslim Spain and Portugal A Political History of al-Andalus*. Harlow: Longman, 1996.
- Koşdaş, Yaşar Emrah. *Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde Berberîler*. İstanbul: Okur Akademi, 2020.
- Makkarî, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratîb*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1988.
- Mûnis, Huseyin. *Sevrâtü'l-berber fi İfrîkiyye ve'l-Endelüs (102-136/721-753)*. Mısır: Matbaatu Cemiâti Fuadi'l-Evvel (Kahire Üniversitesi Yayınları), 1948.
- Mûnis, Hüseyin. *Fecru'l-Endelüs*. Cidde: Daru's-Suudiyye, 1985.
- Müellifi Meçhul. *Ahbâru mecmû'a*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.
- Müellifi Meçhul. *Zikru bilâdi'l-Endelüs*. thk. Luis Mulina. Madrid: 1983.
- Na'ni, Abdülmecîd. *Tarihu devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.
- Pisto, Gonzales - Enrico Gonzales. "Sevratü'l-Berber Fî Şimâli İfrikiyye ve İn'îkâsâti'hâ ale'l-Endelüs". çev. Abdullah Ali Zeydan. *el-Endelüs Kurûn mine't-Tekallübât ve'l-'Atâat*. 1/437-453. Riyad: Mektebetü'l-Melik Abdülazîzi'l-Âmme, 1996.
- Süveydâni, Târik. *el-Endelüs târihu mûsâvvir*. Sûdan: Şirketü'l-İbda'l-Fikrî, 2005.
- Watt, W. Montgomery - Pierre Cachia. *Endülüs Tarihi*. çev. Cumhuriyet Esin Adıgüzel - Qiyas Şükürov. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.